

■ **Οργανωτική Επιτροπή Συνεδρίου**
Organizing Committee

Z o e G a v r i i l i d o u
A n g e l i k i E f t h y m i o u
E v a n g e l i a T h o m a d a k i
Penelope Kambakis-Vougiouklis

■ **Γραμματειακή Υποστήριξη**
Secretarial Support

Ioannis Anagnostopoulos
Maria Georganta
Polyxeni Intze
Nikos Mathioudakis
Lidija Mitits
Eleni Papadopoulou
Anna Sarafianou
Elina Chadjirapa

■ **ISBN 978-960-99486-7-8**

■ **Τυπογραφική επιμέλεια**

Νίκος Μαθιουδάκης
Ελένη Παπαδοπούλου
Ελίνα Χατζηπαπά

■ **Σχεδιασμός εξώφυλλου**

Νίκος Μαθιουδάκης

■ **Copyright © 2012**

Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης
Democritus University of Thrace

Εργαστήριο Σύνταξης, Μορφολογίας, Φωνητικής, Σημασιολογίας, *+Μόρφωση* ΔΠΘ
Laboratory of Syntax, Morphology, Phonetics, Semantics, *+MorPhoSE* DUTH

Διεθνές Συνέδριο Ελληνικής Γλωσσολογίας
International Conference of Greek Linguistics

www.icgl.gr

ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ ΠΡΑΓΜΑΤΟΛΟΓΙΚΩΝ ΦΡΑΣΕΟΛΟΓΙΣΜΩΝ

Ελένη Μότσιου

Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο

Θεσσαλονίκης, Ελλάδα

tulitsa@yahoo.com

ABSTRACT

In phraseological theory it is customary to draw a distinction between semantic and pragmatic phrasemes (Cowie, 1998, 2001, 2006· Mel'čuk, 1998· Baranov & Dobrovol'skij, 2003 etc.). This paper focuses on pragmatic phrasemes: first we consider some difficulties and problems that occur within the established classes and types. Then an attempt to revisit the general categorization has been made. We suggest that the divisions should be explicitly based on the communicative function of pragmatic phrasemes.

Λέξεις κλειδιά: πραγματολογικοί φρασεολογισμοί, συνομιλιακές φόρμουλες, φόρμουλες ρουτίνας, προσλεκτικές φόρμουλες, φόρμουλες-σχόλια

1. Εισαγωγικά

Μια από τις πιο γνωστές και αποδεκτές διακρίσεις των φρασεολογισμών (phrasemes, phraseologisms, phraseological units, set phrases, fixed expressions κ.ά.) είναι αυτή στην οποία αναγνωρίζεται μια αρχική διαίρεσή τους σε *σημασιολογικούς* και *πραγματολογικούς φρασεολογισμούς* (Cowie 1998, 2006· Mel'čuk, 1998· Gläser, 1998 κ.ά.). Η ορολογία που υιοθετείται δεν είναι ομοιογενής, λ.χ. οι σημασιολογικοί φρασεολογισμοί αναφέρονται ως *semantic phrasemes* (Mel'čuk, 1998), ως *nominations* (Gläser, 1998), ή *semantic combinations/ composites* (Cowie, 1998). Παρά τις διαφορές στη χρήση της ορολογίας, παρατηρείται μια γενική αποδοχή ως προς τον ορισμό του περιεχομένου των δύο παραπάνω κατηγοριών. Κατά τον Cowie και μια μεγάλη ομάδα λεξικολόγων οι φρασεολογισμοί (ΦΡ) μπορούν να χωριστούν σε δύο ομάδες: στη μία – αυτή των σημασιολογικών φρασεολογισμών (ΣΦ) – εντάσσονται «...ενότητες που μοιάζουν με λέξεις (“word-like units”: Cowie, 1998: 4) οι οποίες λειτουργούν συντακτικά στο επίπεδο της απλής πρότασης ή και κάτω από αυτό ως κατηγορήματα, ονοματικές ή επιρρηματικές φράσεις, συνεισφέροντας στη δηλωτική / περιγραφική σημασία»¹ [μτφ. από τη συγγραφέα]. Στην άλλη ομάδα –αυτή των πραγματολογικών φρασεολογισμών (ΠΦ) – εντάσσονται «...ενότητες που μοιάζουν με προτάσεις (“sentence-like units”: Cowie, 1998: 4) οι οποίες λειτουργούν στο επίπεδο της πρότασης ως παροιμίες, συνθήματα και σλόγκαν»² [μτφ. από τη συγγραφέα]. Σημειώνουμε ότι οι παραπάνω διακρίσεις, καθώς και οι υποκατηγοριοποιήσεις –κυρίως για την ομάδα των σημασιολογικών φρασεολογισμών– είναι επηρεασμένες σημαντικά από τις απόψεις της ρωσικής φρασεολογικής παράδοσης (π.χ. Vinogradov, 1947).

Το μεγαλύτερο μέρος της μελέτης των φρασεολογισμών αφορά την κατηγορία των σημασιολογικών φρασεολογισμών. Οι περισσότεροι λεξικολόγοι αποδέχονται τη βασική κατηγοριοποίησή τους σε *ιδιωτισμούς* και *δεσμευμένες/περιορισμένες συμπαραθέσεις* (ή *συνάμεις*) (*idioms – restricted collocations*)³. Οι ιδιωτισμοί είναι παγιωμένες εκφράσεις που χαρακτηρίζονται από σημασιολογική αδιαφάνεια υψηλού βαθμού (δεν επιδέχονται σημασιακή ανάλυση / δεν έχουν αθροιστική σημασία) και ανελευθερία ως προς το συνδυασμό των συστατικών τους (μορφική σταθερότητα), π.χ. *έφαγα χυλόπιτα*. Στις δεσμευμένες συμπαραθέσεις, που αποτελούν λίγο πολύ παγιωμένους συνδυασμούς λέξεων, δε χάνεται η σημασιακή αυτονομία των συστατικών και η

¹ “...semantic combinations, which function syntactically at or below the level of the simple sentence – as predicates, noun phrases, propositional phrases and the like – and contribute to their referential meaning” (Cowie, 2001: 1; Cowie, 2006: 583).

² “...pragmatic combinations, which operate sententially as proverbs, catchphrases and slogans” (Cowie, 2001: 1; Cowie, 2006: 583).

³ Η αρχική διάκριση ανάγεται στους Bally (1921) και Vinogradov (1942).

σταθερότητα της μορφής είναι χαλαρή. Ο όρος καλύπτει πολλές διαφορετικές περιπτώσεις ως ένα μόνο βαθμό σταθερών λεξικών συνδυασμών, όπου συνήθως ένα συστατικό έχει ιδιωματική / μεταφορική σημασία, η οποία εμφανίζεται ως τέτοια μόνο με την συνεμφάνιση και των άλλων συστατικών του συνδυασμού, π.χ. *δίνω προσοχή, παίρνω θέση*. Επιπλέον, πολλοί μελετητές όπως οι Howarth (1996) και Cowie (1998) κάνουν τη διαφοροποίηση ανάμεσα σε *καθαυτό ιδιωτισμούς* (pure idioms) και *μεταφορικούς ιδιωτισμούς* (figurative idioms). Στους μεταφορικούς ιδιωτισμούς, παρά την ιδιωματικότητα της σημασίας, όταν δηλ. η τελική σημασία δεν μπορεί να εξαχθεί από τη σύνθεση των σημασιών των συστατικών, και παρά την ανελευθερία του συνδυασμού τους, διακρίνεται μια μεταφορική βάση που μπορεί μερικώς να αιτιολογήσει τη σημασία του λεξικού συνόλου. Η σημασία αυτή είναι ως ένα βαθμό εξαγωγή από τις κυριολεκτικές σημασίες (παραδείγματα μεταφορικών ιδιωτισμών αποτελούν οι εκφράσεις *με παίρνει από κάτω, ανάβω και κορώνω* – σε αντίθεση με τις εκφράσεις *πιάνω στα πράσα, μου τη δίνει* οι οποίες αποτελούν καθαυτό ιδιωτισμούς όπου ο δεσμός ανάμεσα στο κυριολεκτικό και το μη κυριολεκτικό έχει χαθεί). Η διάκριση είχε πραγματοποιηθεί ήδη από τον Vinogradov (1942) ο οποίος είχε προτείνει το διαχωρισμό σε *φρασεολογικές συμφύσεις* (καθαυτό φρασεολογισμοί) και *φρασεολογικές ενότητες* (εν μέρει αιτιολογημένοι φρασεολογισμοί), οι οποίες αντιπαρατίθενται με μια τρίτη κατηγορία, αυτή των *φρασεολογικών συνδυασμών* (συμπαραθέσεις). Φυσικά, έχει επανειλημμένα επισημανθεί ότι οι παραπάνω διακρίσεις αποτελούν ζήτημα διαβάθμισης χωρίς να υπάρχουν σαφή όρια. Δε θα αναφερθούμε με περισσότερες λεπτομέρειες στους ΣΦ και τα κριτήρια της υποκατηγοριοποίησής τους, καθώς οι πραγματολογικοί φρασεολογισμοί είναι αυτοί που αποτελούν το αντικείμενο της παρούσας ανακοίνωσης.

2. Πραγματολογικοί φρασεολογισμοί: παλαιότερες ταξινομήσεις

Οι ΣΦ υποκαθιστούν στον παραδειγματικό άξονα μια σημασιακή μονάδα χωρίς εσωτερική δομή (λέξη), έχουν περιγραφική σημασία και, επομένως, αποτελούν έναν τρόπο κατονομασίας του κόσμου με σχετικά υψηλή συμφραστική ανεξαρτησία. Αντίθετα, οι ΠΦ εκφράζουν σε μεγάλο βαθμό τη στάση ενός ομιλητή και εμφανίζονται παρενθετικά στο λόγο· δε λειτουργούν ως λέξεις ενώ η χρήση και η ερμηνεία τους έχει στενή σχέση με τα γλωσσικά και εξωγλωσσικά συμφραζόμενα (βλ. *Σιγά τα αίματα!, Αμήν και τότε!* κ.ά. παρόμοιοι ΠΦ, σε αντίθεση με τα: *Μου ανέβηκε το αίμα στο κεφάλι, Είμαι με το ένα πόδι στον τάφο* κ.ά. [ΣΦ]).

Η κατηγορία των ΠΦ έχει μελετηθεί πολύ λιγότερο από αυτή των ΣΦ, παρότι τα κύρια χαρακτηριστικά της και πολλά παραδείγματα υπάρχουν στη δουλειά καταξιωμένων στο χώρο ερευνητών, όπως η Gläser, ο Cowie, ο Mel'čuk, ο Pawley, ο Dobronov'skij κ.ά. Μια πιο συστηματική ταξινόμηση των ΠΦ επιχειρείται από τον Cowie (2001) ο οποίος διακρίνει στους «πραγματολογικούς συνδυασμούς» (ΠΦ) τις υποκατηγορίες *Παροιμίες* κτλ. (Proverbs etc.) και *Φόρμουλες* (Formulae). Ο Cowie ασχολείται περισσότερο με το β' είδος (Φόρμουλες), όπου και διακρίνει τις *συνομιλιακές φόρμουλες* ή *φόρμουλες ομιλίας* (speech formulae) και τις *φόρμουλες ρουτίνας* (routine formulae)⁴. Οι φόρμουλες ρουτίνας (π.χ. *how do you do? / see you later* ή ελλην. *τι έγινε; / τα λέμε!*)⁵ χρησιμοποιούνται για αναφορά σε ευρύτερα συμφραζόμενα (περικείμενο της περίπτωσης), δεν απαιτούν την υποστήριξη του άμεσου γλωσσικού περιβάλλοντος. Με λίγα λόγια, δεν είναι *διεπιδραστικές* (interactive), απλά ελέγχουν την επικοινωνία. Αντίθετα, οι συνομιλιακές φόρμουλες (π.χ. *you know what I mean / I beg your pardon / no problem* ή ελλην. *με πιάνεις; / κανένα πρόβλημα*) αναφέρονται σε συγκεκριμένα μέρη ενός εκφώνηματος ή κειμένου, έχουν άμεση σχέση με το συνομιλητή και τα λεγόμενά του (π.χ. είναι απάντηση σε κτ. που κτ. είπε πριν), άρα διαθέτουν πολύ υψηλό βαθμό διεπιδραστικότητας / επικοινωνιακότητας. Ο Cowie (2001) επιχειρεί και μια περαιτέρω υποδιαίρεση της κατηγορίας *συνομιλιακές φόρμουλες*, σε *επιρρηματικές φόρμουλες* (adverbials) και σε *'καθαυτό' συνομιλιακές*, με βάση γραμματικά και επικοινωνιακά κριτήρια. Οι *επιρρηματικές* αποτελούν εξαρτημένες προτάσεις ή φράσεις με επιρρηματική λειτουργία (π.χ. *for goodness sake! / to put it another way* ή ελλην. *για όνομα του Θεού! / για να το θέσω αλλιώς*) οι οποίες δεν είναι επικοινωνιακά διαδραστικές στον ίδιο βαθμό που είναι οι καθαυτό συνομιλιακές, γιατί δεν εμπλέκουν πάντα άμεσα τον συνομιλητή.

Συνοψίζοντας, η ταξινόμηση των ΠΦ διακρίνει ανάμεσα σε *Παροιμίες* κτλ. και *Φόρμουλες*. Απ' ό, τι φαίνεται, η εσωτερική ταξινόμηση στην πρώτη κατηγορία γίνεται βάσει των παραδοσιακά ορισμένων τάξεων *παροιμία, ρήση, συνθηματική φράση* κτλ. Στη δεύτερη κατηγορία η εσωτερική

⁴ Στη βιβλιογραφία οι δυο όροι χρησιμοποιούνται ενίοτε εναλλάξ (π.χ. οι συνομιλιακές φόρμουλες του Pawley (1996) εμπεριέχουν τις φόρμουλες ρουτίνας· οι φόρμουλες ρουτίνας της Gläser (1998) καλύπτουν και τις συνομιλιακές).

⁵ Όλα τα παραδείγματα στα αγγλικά είναι από τον Cowie (2001).

ταξινόμηση γίνεται βάσει λειτουργικών / επικοινωνιακών κριτηρίων σε *φόρμουλες ρουτίνας* και *συνομιλιακές φόρμουλες*, ενώ ένας επιπλέον διαχωρισμός γίνεται ανάμεσα σε *καθαυτό* *συνομιλιακές* και *επιρρηματικές φόρμουλες* με κριτήρια βασικά γραμματικά. Τα προβλήματα που προκύπτουν από την παραπάνω ταξινόμηση των ΠΦ είναι, κατά τη γνώμη μας, τα παρακάτω:

1. Τα κριτήρια της αρχικής υποδιαίρεσης σε δύο κατηγορίες (*Παροιμίες – Φόρμουλες*) είναι ασαφή. Έτσι, η περιγραφή της κατηγορίας *Φόρμουλες* από τον Cowie (2001: 1) ως «...εκφράσεις, συνήθως μεγέθους πρότασης, που χρησιμοποιούνται για να οργανώσουν το λόγο ... εκφράζουν τη στάση των ομιλητών απέναντι στους συμμετέχοντες και τα λεγόμενά τους, και γενικά, διευκολύνουν την επικοινωνία» [μτφ. από τη συγγραφέα] θα ταίριαζε εξίσου και στην κατηγορία *Παροιμίες*.

2. Όσον αφορά την υποδιαίρεση της κατηγορίας *Φόρμουλες* σε *φόρμουλες ρουτίνας* και *συνομιλιακές*, καθώς και τη διάκριση ανάμεσα σε *[καθαυτό]* *συνομιλιακές* και *επιρρηματικές φόρμουλες*, θεωρούμε ότι και εδώ τα κριτήρια, εκτός από ανομοιογενή (γραμματικά για το διαχωρισμό *συνομιλιακές – επιρρηματικές φόρμουλες*, λειτουργικά/ επικοινωνιακά για το διαχωρισμό *φόρμουλες ρουτίνας – συνομιλιακές*), είναι επίσης ασαφή. Επιπλέον, τα παραδείγματα που παρατίθενται αναιρούν πολλές φορές τα κριτήρια των διακρίσεων· για παράδειγμα, αγγλ. *hold your horses, how are you* που εμφανίζονται ως *φόρμουλες ρουτίνας*, θα έπρεπε να συμμορφώνονται με την περιγραφή «μη διεπιδραστικά, που δεν εμπλέκουν άμεσα το συνομιλητή» με την έννοια ότι «δεν απαιτούν απάντηση ή δε χρησιμοποιούνται ως απάντηση», πράγμα το οποίο μάλλον δεν συμβαίνει στις παραπάνω περιπτώσεις. Ένας μεγάλος αριθμός ΦΡ δεν μπορεί να ενταχθεί στη μία ή την άλλη κατηγορία με αυτό το κριτήριο: το *χαιρέτα μας τον πλάτανο ή από την πόλη έρχομαι και στην κορφή κανέλα* εμπλέκουν τον συνομιλητή ή απλώς ελέγχουν την επικοινωνία; Υποστηρίζονται από άμεσα ή ευρύτερα γλωσσικά και εξωγλωσσικά συμφραζόμενα; Κατά τον ίδιο τρόπο, ασάφειες δημιουργούν και τα κριτήρια διαχωρισμού σε *[καθαυτό]* *συνομιλιακές – επιρρηματικές φόρμουλες*: οι *συνομιλιακές* χαρακτηρίζονται από συντακτική ανεξαρτησία ή λειτουργούν ως γλωσσικές πράξεις αν δεν υπάρχει ρήμα (π.χ. *κανένα πρόβλημα*), σε αντίθεση με τις εξαρτημένες επιρρηματικές *φόρμουλες* που είναι δομές με επιρρηματική λειτουργία (π.χ. *για όνομα του Θεού*). Επιπλέον, οι επιρρηματικές θεωρούνται ότι δεν εμπλέκουν άμεσα τον ομιλητή, αλλά διεπιδρούν «...με κάτι από τη μορφή ή τη σημασία της πρότασης στην οποία εμφανίζονται ή με κάτι στα ευρύτερα κειμενικά συμφραζόμενα της πρότασης» [μτφ. από τη συγγραφέα] (Cowie, 2001: 4, 9-10). Από τα παραδείγματα δεν προκύπτουν σαφείς διαφορές: η επιρρηματική *φόρμουλα* είναι σαφώς γλωσσική πράξη και πολλές φορές εμπλέκει άμεσα το συνομιλητή.

Θεωρούμε, επομένως, ότι τα κριτήρια των «άμεσων # ευρύτερων συμφραζομένων» (τα οποία δεν ορίζονται με σαφήνεια) και του «βαθμού της διεπιδραστικότητας» (για το οποίο δεν ορίζεται μέτρο, αλλά ούτε και είναι εύκολο να οριστεί) δημιουργούν σύγχυση και δεν επαρκούν για την ένταξη ενός μεγάλου αριθμού μελών της κατηγορίας *Φόρμουλες* στο ένα ή το άλλο είδος.

Μια λιγότερο γνωστή ταξινόμηση προέρχεται από την εργασία των Baranov & Dobrovolskij (2003). Επισημαίνοντας την ανεπάρκεια των σημασιολογικών κριτηρίων για την ταξινόμηση όλων των τύπων των ΦΡ⁶, οι συγγραφείς προτείνουν το διαχωρισμό σε *φρασεολογισμούς αυτόνομους σε σχέση με τα συμφραζόμενα* και *φρασεολογισμούς δεσμευμένους από τα συμφραζόμενα*.⁷ Για την ομάδα των συμφραζομένων ΦΡ (αντιστοιχεί στους ΠΦ) προτείνεται η ονομασία *Συνομιλιακές Φόρμουλες* και επιχειρείται μια υποκατηγοριοποίηση σε *σχολιασμούς*, *γλωσσικές πράξεις*, *συναισθηματικούς σταθεροποιητές*, *φόρμουλες ερώτησης* και *απάντησης*. Σημειώνουμε ότι οι παροιμίες δεν συμπεριλαμβάνονται στην κατηγορία *Συνομιλιακές φόρμουλες*, καθώς, κατά την άποψη των συγγραφέων, είναι συμφραζομενικά ανεξάρτητες σε σχέση με την ερμηνεία τους. Η παραπάνω ταξινόμηση έχει πιο επικοινωνιακά και ενιαία κριτήρια, ωστόσο δεν στερείται ελαττωμάτων: για παράδειγμα, μπορεί οι παροιμίες να αποτελούν ένα αυτόνομο σημασιακό σύνολο, αλλά η τελική ερμηνεία τους επιτυγχάνεται με αναφορά στα συμφραζόμενα, και λειτουργούν ακριβώς όπως και τα σχόλια· και άλλες κατηγορίες π.χ. *φόρμουλες απάντησης* (π.χ. *έξισ και ξερός*) λειτουργούν στην ουσία ακριβώς όπως οι *φόρμουλες-σχολιασμοί* (πρβ. *άλλη όρεξη δεν είχα*).

3. Πραγματολογικοί φρασεολογισμοί: προτεινόμενη ταξινόμηση

Στη συνέχεια θα προτείνουμε μια ταξινόμηση των ΠΦ με ενιαία λειτουργικά / επικοινωνιακά κριτήρια που βασίζονται στο **είδος της λειτουργίας** των ΦΡ σε συνθήκες χρήσης και ισχύουν για όλα τα μέλη της ομάδας – παροιμίες, γνωμικά, ρητά, διάφορων ειδών συνομιλιακές φόρμουλες.

⁶ Π.χ. την ένταξη σε εννοιακά πεδία σε ένα λεξικό-thesaurus.

⁷ Ο διαχωρισμός μοιάζει με την κατηγοριοποίηση σε ΣΦ και ΠΦ, και το περιεχόμενο του όρου *‘συμφραζόμενα’* αντιστοιχούν στο περιεχόμενο του όρου *‘περικείμενο της περιστασης’*.

Οι ΠΦ, σε αντίθεση με τους ΣΦ, είναι συμφραστικά εξαρτημένοι⁸. Γι' αυτό, εξάλλου, το ερμηνευμά τους στα λεξικά είναι συνήθως της μορφής «λέγεται για καταστάσεις όπου...» γεγονός είναι επίσης ότι δεν παραφράζονται και έχουν ενίοτε 'θολό' περιγραφικό περιεχόμενο (βλ. αντίθετα, ιδιωτισμοί), γι' αυτό και δεν μπορούν να ταξινομηθούν σε σημασιοεννοιακές κατηγορίες (τύπου thesaurus, π.χ. *μου ανέβηκε το αίμα στο κεφάλι* [ΣΦ] = θύμωσα [σημασιοεννοιακό πεδίο ΘΥΜΟΣ]). Επομένως, τα κριτήρια ταξινόμησής τους θα πρέπει να είναι λειτουργικά / επικοινωνιακά. Βάσει της λειτουργίας τους κατά τη χρήση ξεχωρίζουν δύο μεγάλες κατηγορίες:

1. οι ΦΡ που **δημιουργούν** ένα «καταστασιακό» συμφραστικό πλαίσιο ('συμφραζόμενα' με την ευρύτερη έννοια) και είναι φορείς προσλεκτικής δύναμης (π.χ. *'στο σταυρό που σου κάνω'*: όρκος, *'εγώ στο πηγάδι κατούρησα;'*: διαμαρτυρία, *'τα λέμε'*: αποχαιρετισμός, κ.ά.)

2. οι ΦΡ που **«δείχνουν»** τα γλωσσικά / εξωγλωσσικά συμφραζόμενα ως σχόλια (π.χ. *κεριά και λιβάνια!*, *για όνομα του Θεού!*, *όσα δε φτάνει η αλεπού τα κάνει κρεμαστάρια, χαιρέτα μας τον πλάτανο* κ.ά.)

Θα ονομάσουμε την πρώτη κατηγορία *Προσλεκτικές Φόρμουλες* και τη δεύτερη *Φόρμουλες-Σχόλια*.

Η μεγαλύτερη ομάδα είναι αυτή των σχολίων. Οι ΦΡ αυτοί δηλώνουν την άμεση 'επιτόπου' δημιουργία αντίδρασης (σε αντίθεση με τους ΣΦ): δεν 'φτιάχνουν' ένα υπο-πλαίσιο συνομιλίας⁹ ως φορείς προσλεκτικής δύναμης, αλλά **δείχνουν** ως σχόλια κάτι στα συμφραζόμενα, γλωσσικά και μη. Από αυτή την άποψη, οι φόρμουλες-σχόλια έχουν ένα είδος δεικτικού χαρακτήρα: *κεριά και λιβάνια* (σχόλιο ενόχλησης που 'δείχνει' το προηγούμενο εκφώνημα του συνομιλητή), *το 'χασες; / για όνομα του Θεού!* (σχόλιο -διαφωνίας / έκπληξης- που 'δείχνει' κάτι από την προηγούμενη συμπεριφορά του συνομιλητή, το εκφώνημα ή ευρύτερα συμφραζόμενα (περικείμενο της περίπτωσης) – όπως κάνουν και οι περισσότερες παροιμίες). Οι ΦΡ αυτού του είδους είναι σημασιακά εξαρτημένοι από το περιβάλλον, και συγκεκριμένα από τις προηγούμενες εκφορές: είναι κατά κάποιο τρόπο αποκρίσεις, που δείχνουν την ύπαρξη στάσης/ αντίδρασης του ομιλητή σε κάποιον συγκεκριμένο παράγοντα ή όψη του (γλωσσικού ή εξωγλωσσικού) περιβάλλοντος που μόλις προηγήθηκε, και προερχόταν από τον ίδιο ή από τον/τους συνομιλητή/-ές.

Ο δεικτικός χαρακτήρας των φρασεολογισμών-σχολίων έχει να κάνει με το γεγονός ότι παραπέμπουν αλλού, σε κάτι που προηγήθηκε στο σύμπαν της συνομιλίας, και αναγκάζουν τον αποδέκτη να εστιάσει εκεί την προσοχή του, προκειμένου να ολοκληρωθεί η σημασιακή τους εικόνα. Βέβαια, ο βαθμός εξάρτησης των φρασεολογικών σχολίων από το περιβάλλον (η πρόσδεση σε άμεσα, παρόντα ερεθίσματα) και η σχετική ασάφεια του περιγραφικού περιεχομένου (θολή, διάχυτη σημασία) είναι κάτι που ποικίλλει και κάνει την ομάδα να φαίνεται ανομοιογενής: από τη μια οι επιφωνηματικές εκφράσεις (*α γεια σου! μη χειρότερα!*), που "...καταγράφουν, δείχνουν αντιδράσεις στα τεκταινόμενα του διαλόγου, με μεγάλη πρόσδεση στο πλαίσιο και συρρίκνωση-διάχυση του περιγραφικού περιεχομένου, ...που δεν μπορούν -χωρίς να παραβιαστούν- να παραφραστούν σε δομημένη προτασιακή γλώσσα" (Χριστίδης, 2002: 95-96, 147-148), με έντονη τη συναισθηματική φόρτιση - ανάλογη της έλλειψης σαφούς περιγραφικού περιεχομένου. Από την άλλη, παροιμιώδεις εκφράσεις όπως *"παπάς απ' την πόλη, παπαδιά μολογάει"* ή *"χαιρέτα μας τον πλάτανο"*, που αποτελούν δείγματα σαφώς πιο δομημένης προτασιακής γλώσσας, και εμφανίζουν λιγότερο διάχυτη σημασία και πρόσδεση σε άμεσα συμφραζόμενα: εντούτοις, όλα τα μέλη της ομάδας *Φόρμουλες-Σχόλια* διακρίνονται από παρόμοια -δεικτικά- χαρακτηριστικά και λειτουργία, όπως τα περιγράψαμε πιο πάνω.

Τέλος, για να ολοκληρωθεί η προτεινόμενη ταξινόμηση θα πρέπει να πραγματοποιήσουμε και μια εσωτερική υποκατηγοριοποίηση της κάθε ομάδας: για παράδειγμα, οι προσλεκτικές φόρμουλες μπορούν να ομαδοποιηθούν με τα κριτήρια ταξινόμησης των γλωσσικών πράξεων (λ.χ. Searle, 1979): ουσιαστικά, η σημασία τους είναι η ίδια η προσλεκτική δύναμη που δημιουργεί επί τόπου μια πράξη-κατάσταση: *θα σου πω εγώ τι εστί βερίκοκο!* (κατευθυντικές, απειλή), *πριτς κοκό!* (δυσμεντικές, άρνηση), *εγώ στο πηγάδι κατούρησα;* (εκφραστικές, διαμαρτυρία) κ.ά.

4. Επίλογος

Ο κύριος λόγος για την παρουσίαση αυτής της εργασίας ήταν ο λεξικογραφικός προβληματισμός για την ταξινόμηση των φρασεολογισμών μιας γλώσσας σε ένα εννοιολογικά προσανατολισμένο λεξικό. Η ένταξη των ΦΡ σε σημασιοεννοιακά πεδία/ τάξεις (λ.χ. *δαγκώνω τη λαμαρίνα*: ΕΡΩΤΑΣ· *είμαι στο χείλος του γκρεμού*: ΚΙΝΔΥΝΟΣ κ.ά.) που συναντώνται σε φρασεολογικά λεξικά τύπου thesaurus, είναι πιο εύκολη για την ομάδα των σημασιολογικών φρασεολογισμών και πολύ δυσκολότερη για την

⁸ *Περικείμενο* με τη γενική έννοια του όρου: συγκεκριμένα μέρη ενός εκφώνηματος / κειμένου ή της περίπτωσης

⁹ Αν και αναφέρονται και αυτοί στα ευρύτερα συμφραζόμενα.

ομάδα των πραγματολογικών φρασεολογισμών, όπου τα σημασιοεννοιακά κριτήρια δεν επαρκούν (λ.χ. σε ποια κατηγορία θα μπορούσε να καταταχθεί η έκφραση *πέρα βρέχει*, ή *κάτι τρέχει στα γύφτικα* ή *πριτς κοκό*;). Στην ομάδα αυτή, η ερμηνεία και η χρήση των φρασεολογισμών είναι ενίοτε αδύνατη χωρίς την παραπομπή στις συνθήκες επικοινωνίας. Για το λόγο αυτό, επιχειρήθηκε μια περιγραφή των πραγματολογικών φρασεολογισμών με λειτουργικά-επικοινωνιακά κριτήρια, η οποία θα μπορούσε να ληφθεί υπόψη κατά την κατασκευή ενός εννοιολογικού φρασεολογικού λεξικού. Με αυτόν τον τρόπο, ο χρήστης θα πληροφορείται όχι μόνο για το πώς **περιγράφονται** διαφορετικές όψεις μιας κατηγορίας, π.χ. ΑΠΕΙΛΗ/ ΕΚΦΟΒΙΣΜΟΣ (*απειλώ θεούς και δαίμονες, βάζω το μαχαίρι στο λαιμό κτ. – και άλλοι ΣΦ*) αλλά και, επιπλέον, πώς **εκφράζεται η απειλητική διάθεση εδώ και τώρα** (ΠΦ *όπως θα σου δείξω εγώ !...[πόσα απίδια χωράει ο σάκος]*). Η παρούσα εργασία, επομένως, αποτελεί μια προσπάθεια δημιουργίας ενός θεωρητικού υπόβαθρου με πρακτικό προσανατολισμό, το οποίο απαιτείται για την κατασκευή ενός εννοιολογικού φρασεολογικού λεξικού.

Βιβλιογραφία

- Cowie, A. 1998. "Introduction". In *Phraseology. Theory, Analysis and Applications*, edited by Cowie, A.P., 1-20. Clarendon Press, Oxford.
- Cowie, A. 2001. "Speech formulae in English: Problems of analysis and dictionary treatment". In *Making sense: from lexeme to discourse*, edited by In G. van der Meer and A. ter Meulen, 1-12. Center for Language and Cognition, Groningen.
- Cowie, A. 2006. "Phraseology". In *Encyclopedia of Language and Linguistics*, 579-585. Elsevier.
- Gläser, R. 1998. "The stylistic potential of phraseological units in the light of genre analysis". In *Phraseology. Theory, Analysis and Applications*, edited by Cowie, A.P., 125-14. Clarendon Press, Oxford.
- Mel'čuk, I. 1998. "Collocations and lexical functions". In *Phraseology. Theory, Analysis and Applications*, edited by Cowie, A.P., 23-53. Clarendon Press, Oxford.
- Vinogradov, V.V. 1977 [1947]. "Ob Osnovnyh Tipah Frazeologiceskih Edinic v Russkom Jazyke". *Izbrannyje Trudy. Leksikologija i Leksikografija*: 140-161. Nauka: Moskva.
- Pawley, A. 1996. "Grammarian's lexicon, lexicographer's lexicon: Worlds apart". *KVHAA Konferenser 36*: 189-211.
- Howarth, P. 1996. *Phraseology in English academic writing: some implications for language learning and dictionary making*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Baranov, A.N. & Dobrovol'skij, D.O. 2003. "Pon'atije Rechevoj Formuly: Opredelenije i Tipologija". *Russkij Jazyk Segodn'a, Vyp.2. Aktivnyje Jazykovyje Processy Konca XX Veka*, 1-9. Azbukovnik: Moskva.
- Bally, Ch. 1921. *Traité de stylistique française*, V. I, Ed. 2. Heodelberg.
- Searle, J. 1979. *Expression and meaning. Studies in the theory of Speech Acts*. Cambridge University Press.
- Χριστίδης, Α.-Φ. 2002. *Όψεις της γλώσσας*. Νήσος: Αθήνα.